

Павко А. І.

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА - ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.

Історико-політична проблематика є органічною, складовою частиною величезного масиву знань про багатобарвну історію України, невід'ємною частиною її інтелектуального прошарку. Безперечно, вона є власною "територією" вітчизняних дослідників. На цьому варто особливо наголосити у зв'язку з тим, що за влучним висловлюванням англійського мислителя А.Дж.Тойнбі історик-фахівцю важливо пам'ятати про розумні межі власної допитливості і "не дозволяти своєму крилатому коневі бігти туди, куди показують очі"ⁱ.

Чільне місце серед актуальних проблем політичної історії України посідають питання, пов'язані з дослідженням процесів зародження, еволюції, діяльності широкого спектру політичних партій, організацій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Саме в цей період на українських землях у складі Росії та Австро-Угорщини активно відбувались процеси структуризації політичних рухів, були створені та функціонували строкаті партійно-політичні системи. Однією з характерних особливостей цих партійно-політичних систем було те, що до їх складу входили як національні, так і іннаціональні партії. В ролі таких іннаціональних партій в Наддніпрянщині виступали загальноросійські або загальноімперські партії, а в Західній Україні польські партії. В історичній та політологічній літературі практично відсутні конкретні підрахунки загальної чисельності політичних партій та організацій, які діяли в Східній і Західній Україні на межі ХІХ-ХХ століть. Виняток в цьому відношенні складає стаття М. Пашковаⁱⁱ. В ній автор, зокрема, стверджує, що у період від кінця 80-х років ХІХ сторіччя до переддня Жовтневої революції в Україні за 25 років виникли 104 політичні партії й протопартійні формування"ⁱⁱⁱ.

З точки зору наукових критеріальних ознак політичних партій ці статистичні дані навіть наближено не можна вважати історично ймовірними. Вони штучно збільшені і не відповідають реальним показникам чисельності політичних структур в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. За нашими приблизними підрахунками в зазначений хронологічний період в Наддніпрянщині діяло біля 20 національних і понад 25 загальноросійських політичних партій і організацій. В цей же час паралельно в Східній Галичині й Буковині існувало близько 15 політичних партій та організацій, з них 4 партії належали до партій польської орієнтації.

Національна партійна історія бере початок з кінця ХІХ ст., коли в Галичині, яка стала, за влучним виразом М. Грушевського, своєрідним "П'ємонт" культурного і політико-суспільного відродження українського народу"^{iv}, виникли перші партії. Їх створення засвідчило початок непинного процесу політизації національно-визвольного руху в Західній Україні, стало виявом партійно-політичної диференціації громадського життя в регіоні, швидкої структуризації українського руху. Так, у жовтні 1890 р. була заснована перша легальна українська політична партія європейського зразка. Взагалі вона стала першою модерною селянською партією в Європі соціалістичної орієнтації. Виступивши насамперед на захист інтересів селянства, яке тоді складало понад 90% населення краю, РУРП пильну увагу приділяла вирішенню національно-політичних та культурних проблем і завдяки цьому користувалася значною популярністю в Західній Україні.

І. Франко зазначав, що "заснування радикальної партії сталося початком небувалого у нас досі руху в народних масах..."^v. Інший сучасник РУРП М. Стахів вказував, що "соціалісти-радикали програли цілу галицьку землю, і вона поволі стала родючою для української справи"^{vi}. Тому увяйти собі без РУРП національний політичний рух в Західній Україні на зламі століть неможливо. Тим більше, що Русько-українська радикальна партія першою ввела до своєї програми (1895) постулат повної політичної самостійності українського народу.^{vii} РУРП мала не лише крайове (регіональне), але й всеукраїнське значення. Вона першою вжила у назві термін "український", тим самим підкреслюючи етнічну і територіальну соборність усіх українських земель. Еволюційні процеси в РУРП привели до того, що з радикальної партії виділилася нечисленна група марксистів, які у вересні 1899 р. утворили Українську соціал-демократичну партію як складову частину соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПП).^{viii} У грудні 1899 р. в результаті укладення компромісу між політичним товариством "Народна Рада" і національно-радикальною групою РУРП була створена Українська національно-демократична партія (УНДП)^{ix}. УНДП стала в краї найчисельнішою та найвпливовішою політичною партією, яка за своєю побудовою нагадувала широкий політичний рух.

Ще раніше у 1896 р. окремі представники народолюбського табору заснували в Галичині Католицький русько-народний союз (КРНС)^x. У 1911 р. він переріс у Християнсько-суспільний Союз^{xi}. Інша його назва – Руська християнсько-соціальна партія^{xii}. Відносно сильні позиції на зламі століть в суспільно-політичному житті Галичини, Буковини і Угорської Русі займала Руська національна партія або так звана "Русско-Народная партія"^{xiii}. Її досить часто називали москвофільською або старорусинською.

Отже, до початку ХХ ст. в суспільно-політичному житті Східної Галичини оформилося п'ять українських політичних партій. В цьому регіоні України була створена нова структура українського політичного руху, виникла партійна система, характерною рисою якої була наявність впливової центристської (Українська національно-демократична партія), двох лівих (Українська радикальна партія і Українська соціал-демократична партія) і однієї консервативної (Католицький русько-народний Союз) партій, а також москвофільської Руської національної партії. Три основні крайові політичні сили в особі націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів виступили за політичну самостійність України.

Потрібно зазначити, що всі основні галицькі національні партії були масовими, мали вже чітку організаційну структуру, власні статuti і програми діяльності, проводили цілеспрямовану пропаганду своїх ідей і програмних завдань.

Крім політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. в Галичині досить активно діяли такі політичні організації, товариства та об'єднання, як Народна Рада, Руська Рада, Національно-демократичне сторонництво, Головна українська рада та інші. Деякі з них, не називаючи себе партіями, фактично були організаціями такого типу.

Політичний простір Східної Галичини на межі століть був представлений і польськими партіями. Це, зокрема, Польська консервативно-шляхетська партія, партія демократичного спрямування – Стронніцтво Людове, Польська партія соціал-демократії Галичини і Сілезії, а також партія польських національних демократів (ендеків)^{xiv}.

В кінці XIX – на початку XX століття відповідні партійно-політичні структури були створені і на Буковині, тут діяли політичне товариство "Народная Рада"^{xv}, Національно-демократична та Радикальна партія^{xvi}.

На початку XX століття швидка структуризація політичного руху відбулась і в Наддніпрянщині. Саме в цей період на східноукраїнських землях виник цілий ряд українських національних партій: Революційна українська партія (РУП), Українська соціалістична партія (УСП), Українська народна партія (УНП), Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), Українська соціал-демократична "Спілка", Українська демократична партія (УДП), Українська радикальна партія (УРП), Українська демократично-радикальна партія (УДРП). Названі організації, хоч і не були масовими, але знаходились у верхній частині українського партійного реєстру, в їх програмах і діяльності повністю відбилися усі особливості українського національно-політичного руху початку XX ст., що розгортався на теренах Російської імперії^{xvii}. Реальні дії національних партій, хоч і розрізнені, засвідчили відкритий перехід українського руху у політичну фазу.

До партійно-політичних структур, які існували на теренах Східної України в зазначений період, належали також політичні організації, товариства. Серед них можна назвати Братство тарасівців, Групу українських соціалістів-федералістів, Групу українських соціал-демократів І. Стешенка і Л. Українки, Товариство українських поступовців (ТУП), Спілку визволення України тощо.

Невід'ємною частиною партійно-політичної системи, яка склалась у Наддніпрянщині на початку XX ст., були також місцеві відділи досить чисельних та впливових загальноросійських політичних партій та організацій.

Політичні партії, організації Східної та Західної України кінця XIX – початку XX століття належали до різних політичних угруповань, таборів, відрізнялися між собою чисельністю, соціальним складом, електоратом, програмно-теоретичними засадами, ідеологічними платформами, світоглядом, політичною метою і завданням, організаційним устроєм, специфікою теоретичної і практичної діяльності, тактикою, впливом на соціальні верстви населення, характером взаємин. Спектр політичних партій України був досить широким, майже безмежним, неосяжним: від правих монархічних, буржуазно-поміщицьких партій, консервативних партій до партій ліворадикального напрямку. Враховуючи наявність широкої політичної палітри в Україні на межі XIX-XX століть, розмаїття партійно-політичних структур, інтенсивний процес формування багатопартійних систем, їх суттєвого впливу на плин соціально-економічного, громадського, культурного життя українських та загальноросійських політичних партій, організацій кінця минулого – початку сучасного століття є досить актуальним з точки зору сенсу історичного пошуку, поглиблення пізнання суті, динаміки соціально-політичних явищ та процесів тогочасної української дійсності. Варто зауважити, що значна кількість досить чисельних і впливових політичних партій і організацій, які виникли на політичних теренах України в кінці XIX – на початку XX століття, відповідала існуючому розмаїттю альтернативних варіантів політичних, національно-політичного розвитку східноукраїнських та західноукраїнських земель.

Кожна з політичних партій, які діяли на загальноукраїнському політичному просторі, в добу буржуазної модернізації мала потенційні можливості для реалізації стратегічних і тактичних задумів. Проте жодна з українських політичних партій так і не змогла як в силу історичних обставин, так і в результаті наявності слабких сторін їх діяльності реалізувати свій варіант соціальної і національної програми. В той же час своєю діяльністю вони в значній мірі підготували ґрунт для національно-демократичної революції 1917-1920 рр. Незважаючи на значну відмінність програм, тактичних засобів, методів боротьби, соціальних і національних ідеалів поступово викристалізувались два основні стратегічні напрямки їх діяльності. Перший шлях реформ розрахований на поступове, еволюційне трансформування існуючої суспільної організації у нову цивілізаційну якість. І другий – розрахований на стрибок у новий стан – шлях радикальних засобів революційного зламу, руйнування наявного устрою, офіційного політичного режиму у найкоротші терміни.

Досвід вітчизняної та зарубіжної історії XX століття переконливо засвідчив, що не лише політичне, але й економічне та культурне життя країн, народів, націй неможливе без партійного ракурсу. І це цілком закономірно. Адже історія є рух через альтернативи і варіанти, за якими часто стоять політичні партії, які, в свою чергу, виражають волю, інтереси, надії, сподівання відповідної частини населення. Важливо наголосити на тому, що утворення політичних партій демонструє історичну закономірність подолання авторитарних режимів. Динамічне і стабільне суспільство не може сьогодні існувати поза партійними рамками. Партійна система є способом існування держави новітнього часу, яка забезпечує оптимальні відносини між владою і широким

загалом мас.

Потрібно також зазначити, що в переломні події історії, такі, як, наприклад, народно-демократична революція 1905-1907 рр., Лютнева революція 1917 р., українська революція 1917-1920 рр, діяльність дуже впливових масових і, разом з тим, енергійних, соціально-активних політичних партій, як українських, так і загальноросійських, мала доленосне значення для України та її народу.

Однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку незалежної української держави є формування громадського суспільства, багатопартійної політичної системи представницької демократії. В цьому зв'язку досить закономірним є поновлення наукової зацікавленості різними напрямками і течіями вітчизняної і російської суспільно-політичної думки, політичними партіями і організаціями, зростання інтересу як вчених, так і пересічних громадян до політичної історії України, в тому числі й до періоду початку ХХ століття.

Масовий читач, в свою чергу, очікує новітні, виважені ґрунтовні дослідження з допомогою яких через призму власного світогляду прагне самостійно розібратися в складних і драматичних перипетіях політичної історії України кінця минулого – початку сучасного століття.

Зараз, як ніколи раніше, виникла нагальна потреба всебічно осмислити історичний процес, з'ясувати сутність соціальних і політичних концепцій основних партій і організацій України в зазначений період, дати об'єктивну оцінку тому чи іншому політичному лідеру.

Це завдання тим більше актуальне, якщо враховувати ту обставину, що протягом багатьох десятиліть політична історія України початку ХХ ст. вивчалась та інтерпретувалась досить схематично і упереджено. Цілком очевидно, що науковий, об'єктивний, позбавлений ідеологічного кліше аналіз історії зародження, ідейного становлення, організаційного оформлення, теоретичної і практичної діяльності політичних партій та організацій, які виникли на теренах Росії та Австро-Угорщини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, має як пізнавальне, так і певне практично-політичне значення.

Завдання глибокого вивчення, творчого засвоєння й використання історичного досвіду української багатопартійності обумовлено ще й тим, що на сучасному етапі державного відродження України виникла і діє ціла низка партій і організацій, які генетично пов'язані з партійно-політичними структурами, що діяли в Східній та Західній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., намагаються відродити їх традиції. Значна частина новітніх політичних партій України є спадкоємцями світогляду, політики та тактики тих партій, які діяли на початку століття. Тому потрібно ґрунтовно досліджувати, творчо вивчати і вірно з демократичних світоглядних позицій оцінювати історію всіх основних політичних партій, які діяли в кінці ХІХ – на початку ХХ століття в Україні.

Відновлення в сучасних умовах багатобарвної мозаїки вітчизняних політичних партій і організацій, нагальна потреба в об'єднанні їх зусиль для розбудови власної держави, загальнонаціональної консолідації українського суспільства вимагає всебічного наукового дослідження складної, в значній мірі драматичної партійно-політичної історії початку ХХ століття, засвоєння її повчальних уроків.

Громадсько-політичні процеси, які відбуваються в Україні на новітньому етапі державотворення, певною мірою схожі з політичними проблемами переходу на початку ХХ століття від авторитарної самодержавної влади до конституційного демократичного суспільства, політична тканина якого немислима без розгалуженої мережі політичних партій, організацій, цивілізованих взаємовідносин між ними, політичного плюралізму.

За твердженням американського політолога Р. Дала "наявність чи відсутність політичних партій, які змагаються між собою за владу, можна використовувати як випробування лакмусовим папірцем на наявність чи відсутність у даній країні демократії"^{xviii}.

Вивчення історичного досвіду формування та функціонування різних політичних сил України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття сприятиме утвердженню в суспільній свідомості думки про те, що вчасне розв'язання політичних конфліктів, подолання фатальних розколів між партійною елітою і народом, готовність до розумних тактичних компромісів, консолідація національно-демократичних сил в межах єдиного геополітичного простору України є важливим гарантом від повернення політичних партій та організацій України на проторений в минулому їх попередниками шлях.

Дійсно наукове, правдиве відтворення всеохоплюючої картини політичних подій в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть може стати методологічним ключем для розуміння багатьох суспільно-політичних проблем сучасності, корисним надбанням політичних партій і рухів, незалежно від їх соціальної орієнтації.

Об'єктивний, неупереджений аналіз історії політичних партій Наддніпрянщини та Галичини сприяє формуванню у людей сучасної політичної культури, демократичного світогляду, національної самосвідомості, виваженої громадянської позиції на новітньому етапі розвитку України. Злободенність цього завдання пов'язана й з тим, що процес розбудови сучасної української держави вимагає від її творців та народних мас високого рівня політичної культури й політичної відповідальності. На жаль, ці проблеми різними політичними силами, партіями, організаціями, рухами, державними діячами, політичними лідерами вирішуються в основному незадовільно. Творче переосмислення українського історико-політичного досвіду вони здійснюють досить повільно. А саме він є камертоном сучасних проблем вітчизняної багатопартійності.

Доводиться констатувати, що багатий досвід діяльності національних та російських партій в Україні на зламі століть залишається маловідомим та незатребуваним у повній мірі навіть тоді, коли в нових умовах існування української незалежної держави гостро стоїть питання формування нової історичної свідомості, політичної

освіти та культури.

Отже, ретельне, всебічне вивчення історії зародження, генези різноманітних аспектів діяльності українських та іннаціональних партійних структур в кінці XIX – на початку XX століття без сумніву має наукове, пізнавальне і політичне значення.

ⁱ Тойнби А. Постижение истории. -М., 1996.- С. 511.

ⁱⁱ Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності // Політологічні читання. -1992. -№ 2. -С. 75-98

ⁱⁱⁱ Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності // Політологічні читання. -1992. -№ 2. -С. 93-94

^{iv} Грушевський М. Украинский Пьемонт // Украинский вестник, 1906. -№ 2. -С. 105

^v Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Збір., творів у 50 т., -К., 1984. - Т. 41. -С. 507.

^{vi} Стахів М. Народні маси в русі: Історія українського політичного руху. У част. Від 1891 до 1895 р. - Львів, 1939. -С. 61.

^{vii} Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. -К., 1996. -С. 77

^{viii} Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). -Івано-Франківськ, 1997. -С.3.

^{ix} Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 32. -Львів, 1998. -С.119

^x Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX - 1939 р.). -Івано-Франківськ, 1993, -С. 92

^{xi} Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX - на початку XX століття. К., 1996. -С.38

^{xii} Макарчук С. А. Галицьке москофільство в кінці XIX – на початку XX ст. // Істор. дослідження. Вітчизняна історія. Між. від. збірник наукових праць. Вип. 16. -К., 1990. -С.101

^{xiii} Макарчук С.П. Москофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст, - 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 32. -Львів, 1998. -С.92

^{xiv} Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р. -Львів, 1997. -С.6-9.

^{xv} Нариси з історії Північної Буковини. -К., 1980. -С.183.

^{xvi} Історія України. Навчальний посібник. За ред. В. А. Смолія. -К., 1997. -С.172.

^{xvii} Колесник В. Ф., Рафальський О. О., Тимошенко О. П. Шляхом національного відродження; Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини. -К., 1998. -С. 8.

^{xviii} Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б.Кухти. 4.2: Політичні процеси, системи та інститути. -Львів, 1997. -С.230.